אור הצפון — מעמקי האמונה

מעמקי האמונההכרת ה' הוא יסוד כל התורה ויש לה מדריגות לאין שיעור, וכמה שיחתרו ויתעמקו בה וישיגו את שיאיה העליונים ביותר, לא מגיעים לקצה, באשר אין סוף למושגיה ולמעמקיה. ולאחר הכל, לאחר שיא ההשגות העליונות, עדיין זקוקים לאמונה. אין האמונה נחלת ההמונים, כפי הדעה השטחית המקובלת, אלא כל אדם, אף הגדול ביותר, אין בכוחו להגיע, כאמור, לסוף ההשגות, כדברי הכתוב: "כי לא יראני האדם וחי" (שמות לג), והוא זקוק בהכרח לאמונה.

כתוב בתורה - לאחר שהיה דבר ה' אל אברהם במחזה והבטיח לו על הזרע - "והאמין בה' ויחשבה לו צדקה" (בראשית טו).

חז"ל תיארו לאיזו מדריגה עליונה בהכרה הגיע אברהם אבינו. בן שלש שנים הכיר את בוראו מדעתו ומחכמתו כנגד דעתם של כל בני העולם, ומשום כן קראו אותו אברהם העברי שכל העולם כולו מעבר אחד והוא מעבר אחר (בראשית רבה מב). אברהם מסר נפשו על הכרתו, בגללה השליכו אותו לאור כשדים ועמד בעוד נסיונות רבים, עד שנאמר עליו: "ומצאת את לבבו נאמן לפניך" (נחמיה ט). ולא הסתפק בהכרה שלו בלבד, אלא שמרוב אהבתו את ה' שוטט בתבל, ובכל מקום בואו בנה מזבחות וקרא בשם ה' והפיץ אמונה והכרה בבורא בין כל בני העולם. והכרתו בה' הגיעה למדריגה כזאת, שבגללה נאמר עליו שהקנה לה' שמים וארץ, כדברי הכתוב: "ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ" (בראשית יד: וראה רש"י שם יט). הוא גם זכה שה' נגלה אליו וציוה לו ציווים ואזהרות וגילה לו את כל עתידו ודורותיו אחריו ושזרעו יהיו תכלית העולם.

והנה לאחר כל מדריגותיו אלה בהכרת ה' ובגילויים שה' נתגלה לפניו היה עוד מקום לציין את אמונתו, כדברי הכתוב: "והאמין בה'". ולא עוד אלא שהכתוב מוסיף על זה: "ויחשבה לו צדקה", כלומר "הקדוש ברוך הוא חשבה לאברהם לזכות ולצדקה על האמונה שהאמין בו" (רש"י שם). ואף לאחר שהגיע למדריגה עליונה זו באמונה, עדיין לא הגיע לשיאה, ובשעה שהקדוש ברוך הוא המשיך באותו מחזה להבטיח לתת לו את הארץ הזאת לרשתה ואברהם שאל: "במה אדע כי אירשנה", מצאו בו פגם באמונה, כפי שאמרו חז"ל: "אמר לו הקדוש ברוך הוא: אברהם! כל העולם כולו בדיבורי הוא עומד ואין אתה מאמין בדברי, אלא אתה אומר 'במה אדע'" (פרקי דרבי אליעזר מח). ופגימה זו היתה כה חמורה עד שהביאה עונש נורא כזה, שיהיה בניו עבדים במצרים ויענו אותם ארבע מאות שנה.

אנו למדים מדברי התורה וחז"ל, שהתביעה היתה דקה מן הדקה ואי אפשר לנו לעמוד עליה, שהרי התורה מעידה באותו מעמד, כאמור, שהאמין בה' ויחשבה לו צדקה. וחז"ל אומרים שלא שאל אות אלא אמר לפניו שיודיענו באיזו זכות יתקיימו ההבטחות (ראה רש"י שם), אלא מכיון שהתבטא בביטוי כזה שאפשר לפרש את משמעותו כאילו שאל על עצם ההבטחה, (ראה מדרש תנחומא קדושים יג, שנענש על אשר הוציא דבר מתוך פיו ואינו יודע האיך מוציאו) התגלה פגם באמונתו, וזרעו במשך כמה דורות נזדקקו לרדת לגלות מצרים ולהיצרף שם בבור השעבוד והעינויים ד' מאות שנה כדי לתקן את הפגם הזה.

הרי עד כמה מגיעים מעמקי האמונה, שאף אברהם אבינו עם כל השגותיו ומדריגותיו העליונות בה, עוד היה ראוי לעלות בה יותר ויותר ועדיין נמצא בה פגם כזה שהיה זקוק לזיקוק וצירוף קשה של ארבע מאות שנה.

ולכשנתבונן עוד בדבר, נמצא שעדיין רחוקים אנו מלמצות בזה את מעמקי האמונה. לאחר שעברו ארבע מאות השנה, ומשה הופיע לפני העם במצרים ודיבר אליהם ועשה לעיניהם את האותות, כתוב בתורה: "ויאמן העם" (שמות ד). וחז"ל מפרשים: "מכאן שישראל מאמינים הם" (שבת עו.), כלומר שצירופם במצרים הושלם. ואותו הפגם באמונה שהתגלה באברהם אבינו תוקן. מאז הלכו בני ישראל והתעלו עוד ועוד בהכרה ובאמונה על ידי האותות והמופתים במצרים. התורה מספרת שגם המצרים עלו על ידי המכות - בהכרתם ממדריגה למדריגה. עוד במכות הראשונות הכירו "כי אצבע אלהים היא" (שם ח). במכה השביעית הוסיפו בהכרתם ואמרו: "ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים" (שם ט). ולבסוף הגיעו לידי כך שנכנעו לציווי ה' ושלחו את בני ישראל מארצם. ואם המצרים עלו על ידי המכות במדריגות כאלה בהכרת ה', על אחת כמה וכמה שבני ישראל, שה' אמר עליהם למשה שהם מאמינים בני מאמינים (ראה שמות רבה ד), הלכו והתעלו בהשגותיהם באמונתם והכרתם לאחר כל מכה ומכה.

והנה כשהגיעו לים סוף והים נבקע לפניהם, הגיעו להשגות עוד יותר עליונות באמונה, כדברי הכתוב: "וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים ויראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו" (שמות יד). וחז"ל אמרו שבזכות אמונה זו שרתה עליהם רוח הקודש ואמרו שירה (ראה מכילתא שם). כן אמרו חז"ל שעל הים ראו פי חמש מאשר ראו במצרים, כי על עשר המכות שבמצרים כתוב "אצבע אלהים היא" ובאשר על הים כתוב "היד הגדולה" (ראה בהגדה דברי ר' יוסי הגלילי ור' אליעזר ורבי עקיבא).

עוד אמרו: "זה אלי ואנוהו", ר' אליעזר אומר: אתה אומר שראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי וכל שאר הנביאים" (מכילתא בשלח שם), כלומר שהשגותיה של הפחותה שבפחותות אף לא מבני ישראל השיגה מראות האלהים העליונים יותר מיחזקאל הנביא במעשי מרכבה וכל הנביאים, ואם שפחה השיגה כך, בת ישראל אף הפחותה ביותר, שהיא מסוג אחר לגמרי עד שהיא מברכת: "שלא עשני שפחה" השיגה עוד יותר, ובן ישראל אף הדיוט שבהדיוטים, המברך: "שלא עשני אשה", השיג יותר מבת ישראל, וכל שכן החשובים מישראל, ושבעים הזקנים ואהרון ובניו, ועל אחת כמה וכמה לאילו השגות עליונות הגיע משה רבינו.

ובכל זה עוד לא הגיעו לשיא ההשגות, כי כאמור, אין להן סוף ושיעור. לאחר קריעת ים סוף הביא ה' את בני ישראל להר סיני. ושם כתוב: "ויבואו מדבר סיני וכו' ויחן שם ישראל נגד ההר" (שם יט). ואמרו חז"ל כתוב "ויחן" בלשון יחיד ולא כבכל מקום "וסעו ויחנו" בלשון רבים. ללמדך ש"כאן הושוו לב אחד" (ראה ילקוט שם), כלומר שנעשו כולם בדעה אחת ונתאחדה הכרתם כאילו היו איש אחד. ונמצא שהכרתו של כל אחד נכפלה בששים רבוא פעם.

וזה היה לפני קבלת התורה עם גישתם להר סיני בלבד. ולאחר זה באה קבלת התורה מפי הגבורה בכבודו ובעצמו, ובדברה הראשונה השמיע להם קול אלהים: "אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים", לא פנה אליהם בלשון רבים כי אם בלשון יחיד וכאילו ייחד שמו על כל יחיד ויחיד.

וגם לאחר קבלת התורה הלכו והתקרבו יותר ויותר לאלהים. כשירד משה מסיני ציוה לו הקדוש ברוך הוא להקים משכן לה' בתוך בני ישראל, שצורתו תסמל בריאת שמים וארץ וכל צבאם ויהיה דומה למקום השכינה למעלה, איתא במדרש רבה (שמות לה:ו): "ועשית קרשים למשכן – אמר רבי אבין משל למלך שהיה לו איקונין נאה. אמר לבן ביתו: עשה לי כמותה. אמר לו: אדוני המלך! איך יכול אני לעשות כמותה? אמר לו: אתה בסממניך ואני בכבודי. כן אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: 'וראה ועשה'. אמר לפניו: רבון העולמים! אלוה אני שאני יכול לעשות כאלו. אמר לו: 'כתבניתם' - בתכלת ובארגמן ותולעת שני, וכשם שאתה רואה למעלה כן עשה למטה, שנאמר: 'עצי שטים עומדים' כנתון באיסטרטיא של מעלה, ואם תעשה כאותה של מעלה - למטה, אני מניח סנקליטין של מעלה ומשרה שכינתי ביניכם למטה, מה למעלה שרפים עומדים, אף למטה עצי שטים עומדים: ומה למעלה כוכבים, אף למטה כן". ועוד אמרו חז"ל (שם מח): "בג' דברים נברא העולם שנאמר: 'ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה בדעתו תהומות נבקעו' (משלי ג), ובג' דברים הללו נעשה המשכן, שנאמר: 'וימלא אותו רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת'" (שמות לה, וראה ברכות נה).

הרי שבני ישראל התרוממו להשגות עליונות כאלה שהעלו את העצמים הגשמיים לגורמים רוחניים עילאיים שהקימו למטה מקום לשכינה כדוגמה שלמעלה, והתדמו לקונם במדה כזו עד שבאותם ג' הדברים שברא הקדוש ברוך הוא את העולם עשו הם את המשכן. ולא רק החשובים מישראל כי אם גם הנשים טוו בחכמה זו את העזים, וכמה מדריגות מהן עד זקני ישראל, ולמעלה מהם בצלאל בן אורי שהוא עשה את הכל בחכמתו וחז"ל אמרו עליו למה נקרא שמו בצלאל - "בצל אל היית" (ראה ברכות נה.).

ולאחר שעשו את המשכן, ירדה השכינה למטה וקבעה מקום בתוך בני ישראל. צא וראה מה גדולה קדושתו של אהל מועד, שהרי משה רבינו עלה לשמים ושכן בענן ארבעים יום וארבעים לילה, ואילו כשהקים את המשכן כתוב בתורה: "ולא יכול משה לבוא אל אוהל מועד כי שכן עליו הענן וכבוד ה' מלא את המשכן" (שמות מ). הרי שקדושת המשכן עלתה על של מקום השכינה בשמים. והשראת השכינה לא הצטמצמה בין קדשי המשכן בלבד, כי אם התפשטה ללבות בני ישראל בכל מקום שהם. "ושכנתי בתוכו" לא נאמר אלא "ושכנתי בתוכם", בתוך לבם של בני ישראל. מכאן לאיזה שיא של השגות אלהיות הגיעו בני ישראל במדבר, שקצרה דעתנו לתארן ולפי מושגינו אין למעלה מהן.

והנה מופלא הדבר, שלאחר כל זה מצא החוקר לב ובוחן כליות שעדיין לא הושלמה אמונתם ושיש עוד מקום לביקורת חריפה על הכרתם עד כדי כך, שהכתוב מתבטא עליהם: "ארבעים שנה אקוט בדור ואומר עם תועי לבב הם והם לא ידעו דרכי" (תהלים צד). ולא הסתפק הכתוב לתבוע אותם על קוצר השגה בלבד, אלא מציגים אותם כ"תועי לבב", כאילו לא ידעו ממציאות ה' יתברך כלל, כדוגמה שמכנים את אומות העולם שאינם מכירים בה' בשם "תועים" ושאנו מודים לה' בכל יום שאין אנו כמותם "ושהבדילנו מן התועים".

עד כדי כך חותרים מעמקי האמונה ואין להם שיעור ואין להם תכלית.

ועוד יותר מזה. הנה משה רבינו, שהכתוב מעיד עליו: "בכל ביתי נאמן הוא" (במדבר יב) ובודאי התעלה בדרגות האמונה בכל מאורעות מצרים וים סוף יחד עם כל בני ישראל פי כמה וכמה, עד שחז"ל אמרו עליו שהוא שקול כנגד ששים רבוא מישראל. ועוד שנתרומם מהארץ עד לידי שמים ועלה לרקיע וניצח את המלאכים שקיטרגו עליו ואמרו להקדוש ברוך הוא: "תנה הודך על השמים" וזכה לקבל את התורה מאת האלהים והורידה לארץ. וגם בבנין המשכן הוא היחידי שנמצא ראוי להקימו, כדברי חז"ל שכל החכמים לא היו יכולים להקים את המשכן עד שבא משה והקים אותו (ראה שמות מ:יח ומדרש תנחומא שם). ואף לאחר שהוקם המשכן ואיש לא יכול לבא לתוכו כי "כבוד ה' מילא את המשכן", היה משה היחידי שה' קרא אותו שיבא אל אהל מועד כדכתיב: "ויקרא ה' אל משה" (ויקרא א) ומשה היה נכנם ויוצא באוהל מועד "והיה כבוא משה האוהלה ירד עמוד הענן ועמד פתח האוהל ודבר עם משה" (שמות לג). ולא עוד אלא "דבר ה' אל משה פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו" (שם), ועוד הכתוב אומר: "פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידות ותמונת ה' יביט" (במדבר יב). והאם יש אפשרות להגיע להשגות עליונות יותר ממשה רבנו, ואמנם מעיד הכתוב: "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים" (דברים לד).

והנה אף במדריגה זו של משה בהשגת אלהים, נמצא עוד מקום לפגם באמונה עד שהכתוב טוען כנגדו: "יען לא האמנתם בי" (במדבר כ). ופגם זה היה כל כך חמור שנענש עליו בעונש מר כזה שלא זכה להיכנס ולהכניס את ישראל לארץ.

נמצא איפוא, שאין סוף ושיעור להכרת ה' וכמה שאדם אף העליון ביותר יעלה לשיא השגותיה העליונות, עדיין לא הגיע לתכליתה ועודנו זקוק לאמונה ולעלות יותר ויותר, ואם נמצא בה איזה פגם כל שהוא הרי הוא בבחינת לא מאמין ותועה לבב.

ומעתה נבין דברי חבקוק "וצדיק באמונתו יחיה". חז"ל אמרו (מכות כד): "דרש ר' שמלאי, תרי"ג מצוות נאמרו לו למשה וכו' בא דוד והעמידן על אחת עשרה וכו'; בא ישעיה והעמידן על שש וכו'; בא מיכה והעמידן על שלש וכו'; בא חבקבוק והעמידן על אחת, שנאמר: 'וצדיק באמונתו יחיה'. ופירש רש"י: "והעמידן על אחת עשרה, שבתחילה היו צדיקים והיו יכולים לקבל עליהם עול מצוות הרבה, אבל דורות האחרונים לא היו צדיקים כל כך ואם באו לשמור כולן אין לך אדם שזוכה ובא דוד והעמידן וכו' כדי שיזכו אם יקיימו י"א מצוות הללו וכן כל שעה דורות של מטה הולכין ומתמעטין אותו".

ולכאורה כשאנו מעיינים במאמר זה תוקף אותנו יאוש כי אם בדורו של דוד היו מוכרחים לצמצם את התורה ולהעמידה על אחד עשר יסודות משום שקצרה ידם לקיים את כולה, ולאחר כמה דורות הוכרחו לצמצמה עוד יותר עד שלבסוף העמידוה בדורו של חבקוק על נקודה אחת והיא האמונה, ואם כן אנן יתמי דיתמי לאחר שנתרחקנו מדורו של חבקוק עשרות עשרות דורות, מה נענה אבתרייהו, כמה משוללים אנו מן התורה ובמה נוכל לזכות לאיזו אחיזה שהיא ביסודותיה?

אולם לאחר שעמדנו על זה שכל אדם ללא יוצא מן הכלל זקוק לאחר כל השגותיו גם לאמונה, אם כן איפוא יש אף לאדם הדל שבדלים, ואף בדורותינו הירודים שלנו, מקום אחיזה באמונה. וזו היתה כוונתו של חבקוק הנביא: "וצדיק באמונתו יחיה", כי עיקר החיות היא האמונה אשר הכל זקוקים לה, ונמצא שגם לנו אפשרות לזכות על ידה ביסוד התורה ומצוותיה שהן עומדות על אחת, שהיא האמונה, ושגם עלינו ראוי לקרא את דברי חבקוק: "וצדיק באמונתו יחיה".